
13. Україна і Європейський Союз: шляхи та напрями зближення і співпраці : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 вересня 2006 р.) : у 2 ч. / за наук. ред. проф. Я. Й. Малика. – Львів : ЛРІДУНАДУ, 2008. – Ч. 1. – 376 с.

Выделены и проанализированы основные направления формирования региональной политики в Украине. Автор предлагает методические принципы формирования правового поля и механизмы оптимизации отношений “центр-регионы” для дальнейшей интеграции Украинского государства в ЕС.

Ключевые слова: регион, региональная политика, регионализация, региональное развитие, концепция, диспропорция, имплементация, консолидация.

Basic directions of forming of regional policy of Ukraine are selected and analyzed. The author suggests methodical principles of the legal framework and mechanisms for optimizing relationships “center-regions” for the further integration of the Ukrainian state in the EU.

Key words: region, regional policy, regionalization, regional development, concept, disparity, implementation, consolidation.

УДК 32:304.4 (477)

ББК 66.011.3

Олена Березовська-Чміль

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ

Проаналізовано концептуальні підходи до дослідження соціально-політичних змін. Визначено особливості та наслідки соціальних перетворень в Україні.

Ключові слова: трансформація, соціальні зміни, політична система, соціальна стратифікація, соціальні групи.

На сучасному етапі Україна стоїть на шляху політичних та економічних трансформаційних процесів, важливою передумовою яких є соціальні перетворення. В даному контексті актуалізується проблема системної соціально-політичної взаємодії, що зумовлює власне соціально-політичний розвиток та зміни.

Метою даного дослідження є аналіз концептуальних підходів до вивчення соціально-політичних змін, а також їх особливостей в українському соціумі.

Теоретичною базою дослідження проблеми соціально-політичних змін є праці відомих зарубіжних вчених: М.Вебера, Е.Дюркгейма, О.Конта, Г.Спенсера, Т.Парсонса, А.Тойнбі, П.Сорокіна. Ними окреслено такі основні фактори змін, як науковий прогрес, посилення соціальної диференціації, раціоналізація економіки та управління, збільшення соціальних потреб, генералізація цінностей тощо.

Зокрема О.Конт основну увагу приділяв аналізу соціальної динаміки та соціальної статистики. Ідеї динамізму соціальних та політичних процесів сповідував і Г.Спенсер, який сформулював ключові положення еволюціонізму. Значну увагу аналізу динаміки суспільного розвитку приділяв К.Маркс, створивши теорію суспільної формації, у межах якої виокремив етапи послідовного суспільного розвитку [7].

На зміну пануючим у західній науці структурно-функціоналістським ідеям стабільності й непорушності існуючого порядку прийшли критичні ідеї (Г.Беккер, У.Мур, Н.Смелзер та ін.) про необхідність фундаментальних соціальних-політичних змін. Якщо у функціоналізмі такі зміни ототожнювалися з адаптацією, то його опонентами вони розглядалися як реформістська перебудова.

Поняття “соціальні-політичні зміни” у вітчизняній політичній думці вживалось рідко. Звичнішим було поняття “соціально-політичний розвиток”, яке характеризує лише певний вид соціально-політичних змін, спрямований на вдосконалення, ускладнення. Поширеним також було поняття “прогрес”, що виражає ціннісну характеристику,

зміни в бажаному напрямі. Проте в сучасній науці віддають перевагу нейтральному поняттю “соціально-політичні зміни”, яке не має в собі оціночного компонента і охоплює широке коло різноманітних суспільно-політичних змін безвідносно до їх спрямованості.

Таким чином, можемо трактувати поняття “соціально-політичні зміни” як процес виникнення нових явищ, структур, характеристик у політичній та соціальній системах під час їх взаємодії.

Дослідження глобальних структурних змін крізь знаходимо в працях Р.Арона, С.Ліпсета, С.Хантінгтона. Вони тісно пов’язують будь-які соціально-політичні зміни з процесом модернізації.

З позиції транзитивного підходу соціально-політичні зміни розглядали такі вчені, як А.Мельвіль та К.Росс [7].

Основним положенням у концепції соціально-політичних змін є те, що відмінності повинні стосуватися різних часових моментів і станів однієї і тієї ж системи, одного і того ж об’єкта. Зміни являють собою відмінності між тим, якою була система в минулому, і тим, що стало з нею через певний період часу.

Одна з найбільш ранніх теорій змін – еволюціоністська теорія базується на тому, що суспільство розвивається по висхідній лінії від нижчих форм до вищих. Цей рух постійний і необоротний. Всі суспільства, всі держави проходять шлях від менш розвиненого стану до розвиненого за єдиним заздалегідь встановленим зразком. Сутність еволюційних змін полягає в ускладненні суспільства, посиленні його диференціації, відмиранні “неприспосованих” соціальних акторів, інститутів, виживанні та процвітанні “приспосованих”. Класичний еволюціонізм розглядає зміни як строго лінійні висхідні, що розвиваються за єдиним сценарієм.

На протипагу еволюціоністській сформувалась теорія неоеволюціонізму. Якщо класичний еволюціонізм виходить з того, що всі суспільства проходять один і той же шлях розвитку від нижчих форм до вищих, то представники неоеволюціонізму вважають, що кожна культура, кожне суспільство, поряд із загальними тенденціями, мають свою логіку еволюційного розвитку. Основна увага спрямовується не на послідовність необхідних стадій, а на причинний механізм змін. При аналізі змін неоеволюціоністи намагаються уникати оцінок і аналогій з прогресом. Основні погляди формуються у вигляді гіпотез і припущень, а не у вигляді тверджень. Еволюційні процеси протікають не рівномірно по висхідній прямій лінії, а стрибкоподібно. Еволюційні зміни носять багатолінійний характер історичного процесу. На кожному новому етапі суспільного розвитку провідною може стати одна з ліній, що грали другорядну роль на попередній стадії [6, с. 114].

Поширеною також є теорія циклічних змін, згідно якої циклічні процеси бувають замкнутими, коли кожний повний цикл повертає систему в початкове (тотожне первісному) становище. Зміни бувають спіралеподібними, коли повторення певних етапів відбувається на якісно іншому рівні (більш високому або більш низькому). Таким чином, будь-яка соціально-політична система у своєму розвитку переживає ряд послідовних стадій: зародження, розвиток, занепад, руйнування. Фази розвитку системи, як правило, мають різну інтенсивність і тимчасову протяжність, прискорені процеси змін на одній фазі можуть змінюватися тривалим застоєм на іншій. Жодне суспільство не є кращим або більш сучасним. Соціально-політичні зміни – це не тільки результат природного процесу розвитку соціальної та політичної систем, а й результат діяльності політичних та соціальних акторів.

Існує безліч думок з приводу того, які фактори є причинами змін. Зокрема, О.Конт вважав, що вирішальним фактором еволюційних змін є прогрес у наукових знаннях [7]. Е.Дюркгейм виділяє поділ праці та соціальну диференціацію [6]. Г.Спенсер

бачив причини змін суспільства в його ускладненні та посиленні диференціації [4]. На думку, П.Сорокіна, основною причиною таких змін є “збільшення придушених базових інстинктів більшості населення, а також неможливість навіть мінімального їх задоволення” [3, с.272].

А.Тойнбі вважає, що зародження, розвиток і занепад соціально-політичних систем відбувається в результаті взаємодії таких основних чинників, як вплив навколишнього природного і соціального середовища (“виклик”) та здатність і можливість суспільства знаходити адекватні відповіді на кожен черговий виклик [5].

Т.Парсонс виділяє такі основні механізми еволюційних змін: диференціація, пов’язана з ускладненням будови суспільства; підвищення адаптивної здатності суспільства, пов’язане з розвитком виробництва; збільшення обсягу членства в суспільстві і ускладнення соціальних структур; генералізація цінностей, сутність якої полягає в тому, що в складних соціальних системах для забезпечення соціальної стабільності потрібно, щоб цінності отримували більш узагальнене вираження [2, с.44].

Радикальні соціально-політичні зміни в суспільстві, на думку І.Валлерстайна, як правило, відбуваються завдяки вторгненню ззовні. Проте в деяких випадках причинами таких змін можуть стати і внутрішні процеси, що відбуваються в самому суспільстві. При цьому одні процеси породжують інші [1, с.16].

Варто згадати також індустріально-технологічні теорії соціально-політичних змін. До цієї групи відносять теорії “стадії економічного росту” (І.Ростоу), “єдиного індустріального суспільства” (Р.Арон), “постіндустріального суспільства” (Г.Белл, З.Бжезинський, А.Турен), “кінця ідеологічної ери” (Д.Белл, М.Ліпсет) [7].

Американський дослідник Дж.Хоманс розглядає соціально-політичні зміни крізь призму системи обмінів, зумовлених засобами врівноваження винагород і затрат. Стверджуючи, що суб’єкти взаємодіють на підставі свого колишнього досвіду, виділяє чотири принципи взаємодії: 1) чим вище винагороджується певний тип поведінки, тим частіше він повторюватиметься; 2) якщо винагорода залежить від якихось умов, актор намагається відтворити їх; 3) якщо винагорода велика, актор здатен витратити більше зусиль для її отримання; 4) коли потреби актора близькі до насичення, він докладатиме менше зусиль для їх задоволення. За цими критеріями, на думку Хоманса, можна аналізувати навіть складні види взаємодії: відносини влади, переговорний процес, лідерство тощо [7].

Інший американець Р.Парк обґрунтував чотири основні види соціально-політичної взаємодії: змагання, пристосування, конфлікт та асиміляцію. Суспільство, на його думку, є найважливішим елементом соціально-політичної взаємодії, що сприяє руйнуванню або зміцненню соціальних зв’язків. Тут необхідно зауважити, що наявні соціальні зв’язки та задоволення пов’язаних з ними інтересів часто мають безпосередній вплив на політичну діяльність і є рушійною силою соціально-політичних змін. Яскравим прикладом даного явища є політична ситуація в нашій державі, зумовлена антагоністичними протиріччями фінансово-олігархічних структур та переділом сфер впливу.

Можемо погодитись з твердженням значної кількості експертів про те, що соціально-політичні зміни в Україні є структурно і функціонально адекватними політичній гегемонії адміністративно-монополістичного капіталу, заснованої на функціональному авторитарному підпорядкуванні йому певних соціальних груп і перерозподілу матеріальних ресурсів на його користь, що зумовлює низьку соціально-політичну ефективність української політичної системи.

Отже, соціально-політичні зміни є необхідною умовою демократичного розвитку, закладають основи політичної трансформації, яка є ключовим поняттям для перехідних суспільств, до яких, на наш погляд, все ще належить Україна. Відтак окреслена проб-